

Pittura e filosofia dall'Astrattismo al Minimalismo i Fuori dagli schemi. Estetica e arti figurative dal Novecento a oggi.

Roma: Carocci, 2014, 240 p. Bari:

Laterza, 2015, 234 p.

La majoria dels llibres i monografies dedicats a les arts i a l'aprofundiment del perfil dels artistes es limiten simplement a descriure o explicar la producció d'un determinat autor o d'un moviment en particular; en el millor dels casos, assumeixen una dimensió teòrica, amb vistes a oferir línies interpretatives i hermenèutiques. No obstant això, en alguns casos, certament rars, l'art i les obres d'alguns artistes són traduïts en especulació filosòfica, de manera que l'art ja no és extern al discurs filosòfic, com si la filosofia hagués d'intervenir per compensar la seva absència: d'aquesta manera, l'art es converteix en privilegiat i, per tant, també obté aquests beneficis la mateixa estètica de la reflexió filosòfica.

Aquesta és la peculiaritat i el valor dels llibres de Giuseppe Di Giacomo, que tant en l'àmbit literari com en l'àmbit artístic assumeix el treball d'escriptors i pintors com a ocasions exemplars per al pensament filosòfic. Els dos volums de què tracta aquesta recensió se centren directament en les arts visuals; el primer, *Malevic. Pittura e filosofia dall'Astrattismo al Minimalismo*, publicat per l'editorial Carocci, parteix de l'obra del pintor rus per ressaltar-ne les dimensions teòriques i fins i tot teològiques. El punt de referència és el *Quadrat negre sobre fons blanc*, pintat el 1915 i que, en la seva aparent simplicitat, es converteix en

funda sobre el valor del no-res entès com a «abisme de l'ésser», no com un «buit», sinó com una «plenitud», com la condició de possibilitat dels éssers. Per això Malèvitx podia sostenir que Déu no havia estat destronat, perquè el seu quadrat és l'epifania «apofàtica» d'un Déu ocult, un *Deus absconditus* que ha abandonat el món i està retirat per concedir l'ésser *als ens*. Aquesta teologia negativa (en contraposició a la idea d'un *Deus revelatus*) és adequada a l'actualitat, i per això el *Quadrat negre sobre fons blanc* és la «icona del nostre temps». Giacomo ressalta perfectament com els problemes i les qüestions que sorgiren a inicis del segle XX a través de l'obra i els escrits d'artistes com Kandinski, Klee, Mondrian i el mateix Malèvitx tenen una importància decisiva en l'art fins a les últimes dècades, fins a les tendències monocromàtiques i neoavantguardistes. Per això, *Malevic. Pittura e filosofia dall'Astrattismo al Minimalismo* es mostra com un volum múltiple d'una complexitat poc habitual: un llibre sobre el pintor, per descomptat, però alhora un llibre de filosofia a través de l'art, i fins i tot un llibre (com ho demostra el subtítol) que va més enllà del pintor per ampliar l'abast i ajudar a comprendre l'experiència artística de tot el segle.

Es completa el desenvolupament de les arts del segle XX amb el segon volum d'aquest díptic de 2015: em refereixo a *Fuori dagli schemi. Estetica e arti figurative dal Novecento a oggi*, publicat per l'editorial Laterza. Giacomo proposa un recorregut audaç i fascinant per l'art contemporani, reconstruint l'experiència del segle XX en dos eixos motors; en un cert sentit, és com

si fos el correlatiu en les arts visuals del que ja Di Giacomo havia publicat el 1999 a *Estetica e letteratura. Il grande romanzo tra Ottocento e Novecento* (també publicat a la Laterza i traduït en versió espanyola recentment). En aquest llibre, de fet, Di Giacomo assenyalava dues línies de la literatura moderna a partir de les consideracions de la *Teoria de la novel·la* de Lukács, en referència a la relació entre art i vida. A *Fuori dagli schemi*, aquestes dues línies es prenen com a cardinals per tal d'afrontar les formes en què s'estructuren les relacions entre la imatge artística i la realitat externa. Si, en efecte, una línia comença amb l'Abstractisme d'inicis del segle XX fins a l'Expressionisme Abstracte americà, l'altra s'origina amb Duchamp i el *readymade* i desemboca en el Pop Art, en el Minimalisme i en el Conceptualisme. Està clar que es tracta de dues vies que involucren dues visions diferents del valor de l'objecte en l'obra, però també pressuposen una concepció diferent del significat i la funció de l'art. No tan sols això, sinó que el treball de Di Giacomo ens porta fins a localitzar els epígons contemporanis més propers a aquests dues vies del segle XX. D'una banda, en la línia Duchamp, els successors de Warhol seran algunes estrelles de l'art contemporani com Koons, Hirst i Cattelan, a través dels quals s'aconsegueix plenament la fusió i la superposició entre art i mercat. D'altra banda, però, hi ha algunes figures de la segona meitat del segle XX que aconsegueixen avui proposar un art capaç de passar comptes amb les atrocitats de la història, establint una funció ètica en comptes de vendre's a les regles de societat de l'espectacle; en són exemples Beuys, Boltanski i Kiefer.

Un element fascinant del volum és la importància i la posició que Di Giacomo assigna a Picasso, un punt de referència per a tots els artistes moderns, figura de trànsit entre les dues línies, inspirador de tots els artistes abstractes, capaç de descompondre el real en l'autonomia de l'obra respecte del món; al mateix temps, però, és l'artista que arriba a una certa etapa de la seva carrera i que es fa enrere de l'abstracció absoluta i torna a inserir en la seva obra elements i objectes presos de la realitat: és una prova de la voluntat de mantenir una relació entre l'obra d'art i la realitat; és la negació de l'absoluta autonomia «tautològica» de la forma artística respecte de la realitat. No és ben bé el mateix que faran altres artistes, com per exemple Mondrian (que en la fase novaïorquesa de la seva carrera, després d'haver passat per l'absoluta abstracció neoplàstica, reintrodueix la vida en els seus quadres, o el vertigen del *boogie woogie*) i Pollock (que després de la llarga temporada del *dripping* fa aparèixer, en una de les seves últimes obres, titulada *Cut-out*, un perfil amb prou feines esbossat, gairebé com si fos la declaració d'un retorn a algun tipus de figura).

Així doncs, per sostenir tot aquest ordre d'argumentacions i problemàtiques, per desenvolupar-les d'una manera consistent sense perdre's en tant de material, cal disposar d'un cos teòric fort amb la capacitat de sostenir la grandària d'aquests problemes. I no tan sols cal disposar d'una eina teòrica capaç de posar ordre en els innumbrables fenòmens artístics examinats, sinó que també cal dominar-ho amb saviesa i conèixer-ho a fons. Di Giacomo, que des de fa molts anys és un lector atent de The-

odor W. Adorno i especialment de la seva *Teoria estètica*, fa del pensament del filòsof de Frankfurt la clau de volta per a la comprensió i l'anàlisi de la tècnica filosòfica del segle XX: així, per exemple, ja en *Malevic*, però sobretot en *Fuori dagli schemi*, l'atenció adorniana contra les categories formals i la insistència d'Adorno en la necessitat d'un «contingut de veritat» han de formar part de la mateixa obra d'art, requisit necessari si aquesta no vol degradar-se en indústria cultural; a això cal afegir-hi la dialèctica negativa i la dimensió utòpica que avui dia només es pot trobar en un art de colors «foscos»: aquests són tots els elements sobre els quals se sostenen els dos llibres. Adorno, i la peculiar i convincent lectura que en fa Di Giacomo, consolida l'edifici, el sosté de manera rigorosa tot balancejant perfectament el pes dels continguts. D'altra banda, un lector poc perspicax podria quedar sorprès i dubtós davant l'índex de *Fuori dagli schemi*, tot preguntant-se com és possible estudiar l'art d'un segle en dues-centes pàgines. La resposta es troba en la perspectiva filosòfica que assumeix el llibre, i també en la centralitat que juga l'estètica d'Adorno en el desenvolupament del discurs i en l'evolució del contingut. L'efecte captivador de la lectura coincideix amb l'observació sorprenent de com tot lliga, tant des d'una perspectiva discursiva com especialment des d'una perspectiva conceptual.

Tant en *Malevic* com en *Fuori dagli schemi* es combinen perfectament l'àmbit divulgatiu amb el debat filosòfic més alt: demostren que una lectura purament historicofilològica deixa de banda el veritable significat del gran art, i que el nivell crític

sovint coincideix amb el filosòfic (quan es tracta de crítica autèntica), i no és menys cert que els dos volums evidencien que la reflexió filosòfica, i sobretot l'estètica, si no volen replegar-se en la mera abstracció, necessiten dedicar-se a referents reals en comptes de perseguir problemes de caràcter estrictament general, i no hi ha cap dubte que l'art del segle XX, que va renunciar a tots els paradigmes de la tradició, n'ofereix el material més fecund. La condició necessària, però, i gens evident, és la de conèixer bé tant la filosofia com l'art contemporanis, i Di Giacomo ho demostra admirablement en aquestes dues obres.

Alessandro ALFIERI
Università Sapienza di Roma

Emanuele Severino, *In viaggio con Leopardi. La partita sul destino dell'uomo*.

Milà: Rizzoli, 2015, 221 p.

Aquest és el tercer llibre que Emanuele Severino dedica al pensament del poeta italià Giacomo Leopardi —*Il nulla e la poesia. Alla fine dell'età della tecnica: Leopardi* (1990), *Cosa arcana e stupenda. L'Occidente e Leopardi* (1997)—. D'ençà del 1950, la crítica italiana, enlluernada sobretot per l'obra que Heidegger dedicà a Hölderlin, ha començat a veure Leopardi amb uns altres ulls, ço és, a considerar-lo com un poeta-filòsof. Hi ha ajudat el fet que nombrosos estudiosos s'hagin adreçat a estudiar el seu diari de pensaments, o *Zibaldone di pensieri*, que és, de fet, l'obra que Severino